

ЭНЭТХЭГИЙН ФИЛОСОФИ ДАХЬ УЧИР ШАЛТГААНЫ ОНОЛЫН ТУХАЙД

Б.Мөнхжавхлан - МУИС-ийн философийн тэнхмийн багш, докторант

Түлхүүр үг: шалтгаан-карана, үр дагавар-кагуа, прамана, саткаръя-вада, асаткаръя-вада, атма-вада буюу субстанцын тухай сургаал, мөнх бусын тухай сургаал⁸⁵

Товч утга: Метафизикийн буюу бодит байдлын онолын хүрээнд яригддаг нэгэн гол сэдэв бол учир шалтгааны онол юм. Философийн түүх, онолын аль ч салбарт энэ онолын талаар янз бүрийн тайлбар бий. Миний хувьд оюутнуудад энэтхэгийн философийн хичээл заах явцад заавал тодруулах буюу нэг талаас заах хичээлийн агуулгын хүрээнд ч хамаарах ёстой, нөгөө талаас эртний энэтхэгийн философи онолууд болон өрнөдийн философийн тайлбаруудтай хэрхэн харьцуулж болох талаар судалж үзэх хэрэгцээний үүднээс энэ сэдвийг сонгон авсан юм. Энэ сонголтын дагуу эртний энэтхэгийн философийн сургуулиуд учир шалтгааны онолыг хэрхэн тайлбарладагийг энэ асуудлыг философи сургаалынхаа хамгийн чухал асуудал болгон үздэг санхъя, веданта зэрэг чиглэлийн үзэл баримтлалуудаас товч илэрхийлсэн болно. Гэхдээ энд учир шалтгааны онолын өрнө дахины философи болон ньяя философид өгүүлэгддэг логикийн утгаар бус метафизикийн агуулгын хүрээнд бичсэн болно.

Учир шалтгааны тухай гэдэг нь зарчмын хувьд “санамсаргүйгээс юу ч бий болохгүй тухай” буюу “болж буй үзэгдэл, үйл явц бүхэн ямар нэг юмнаас үүдэлтэй, өөрийн гэсэн шалтгаантай байдаг”, мөн “юмс шинээр үүсэн бий болдог буюу шалтгаацал гэж ер байхгүй” гэсэн санаануудын тухай юм. Өөрөөр хэлбэл, ямарваа юмсын оршин ахуй, үйл явдал, үзэгдэл санаандгүй, түр зуурын, гэнэтийн, жич, тохиолдлын байдлаар тайлбарлагддаг байхад энэ бүхнийг ямар нэг дотоод харилцаа холбоонд нь, тодорхой нэг нөхцлөөс зайлшгүй байдлаар тайлбарлах байдал философийн янз бүрийн чиглэлд агуулагдаж байдаг. Эндээс учир шалтгааны онолын тайлбар хийсэн философийн гол санаануудыг дурдъя.

Эртний үед энэтхэгийн философид бүх үзэгдэл үйл явц нь санамсаргүйгээс үүдэлтэй гэсэн хандлага байсан ба чарвака философи энэ онолыг баримталж байв. Энэ онолыг санамсаргүйгээс үүдэлтэй гэсэн тайлбарынх нь үүднээс натурализм⁸⁶ гэж нэрлэж болно. Гэхдээ энд нэг зүйлийг тодруулан хэлэхэд тэд шалтгааныг чухалчлан авч үзэлгүй, үр дагаварыг онцлохдоо түүнийг өөртөө оршигч гэж үзэж байв.

Үүнийг ведийн сургаал дэх “рита” буюу орчлонгийн хуулийн дагуу өдөр шөнө ээлжлэн солигдож, нар сар ээлжлэн мандаж байх байгалийн үзэгдлийн эрэмбэ дараалал, улмаар энэ эрэмбэ дарааллын тухай ойлголтыг байгалиас гадна ёс суртахуун, шашны хүрээнд хамааруулан тайлбарлаж болох тухай өгүүлсэн байдаг ажээ. Өөрөөр хэлбэл,

⁸⁵doctrine of momentariness гэдгийг энд ийнхүү орчуулсан болно

⁸⁶Натурализм нь шинжлэх ухааны философи, байгалийн ертөнцийн асуудлыг авч үзэхдээ далд, трансцендент ертөнцийг үгүйсгэдэг. Натурализм нь онтологи натурализм (бодит байдал нь трансцендент ертөнцийг агуулдаггүй гэж үздэг); методологи натурализм (философи асуудлыг шинжлэх ухааны аргатай хослуулж үзэх ёстой); ёс суртахууны натурализм (ёс суртахууны баримт нь байгаль ертөнцийн баримтын нэг хэсэг мөн гэж үздэг) гэсэн хэд хэдэн төрөл бүхий. Хэдийгээр энэтхэгийн сонгодог философичид өөрсдийгөө натуралист гэж үздэггүй авч философи сургаалуудад нь натурализм агуулагддаг. Тухайлбал, веданта, ньяя философийн танин мэдэхүй, онтологийн сургааль ийм хандлагатайг нь анзаарч болно. Ер нь энэтхэгийн философи сургаалууд бүхэлдээ ёс суртахууны натурализмыг илэрхийлнэ.

шалтгаан үр дагаврын асуудлыг универсал зарчмын үүднээс авч үзэхийг эрмэлзсэн нь харагдаж байна.

Энэтхэгийн философи дахь шалтгааны талаарх онолуудын хамгийн гол чиглэлүүдийг авч үзье. Үүнд:

1. Саткаръя-вада; энэ онолыг бас паринама-вада гэж нэрлэнэ. Үр дагавар шалтгаанаасаа өмнө оршино гэсэн утгыг илэрхийлнэ.
2. Асаткаръя-вада; энэ онолыг арамбха-вада гэж нэрлэнэ. Үр дагавар нь шалтгаанаас өмнө оршихгүй гэсэн утгатай. Энэ онол ёсоор үр дагавар бол шинэ эхлэл гэж үздэг.
3. Виварта-вада; үр дагавар бол зөвхөн харагдах байдал гэсэн утгатай.

Саткаръя-вада онолыг санкхъя философи үндэслэсэн юм. Энэ онолыг цаашид йога, хожим веданта философийн зарим чиглэлүүд үргэлжлүүлсэн ажээ. Санкхъя философи ертөнцийн эхлэлийг пракрити хэмээх субстанцаар тайлбарладаг бөгөөд үүнийгээ материаллаг шалтгаан хэмээдэг. Иймээс ч учир шалтгааны онол нь “хэрхэн материар дамжуулж оюун ухааныг тайлбарлах вэ?” гэсэн асуултын хүрээнд шалтгаан үр дагаварын харилцааг авч үзсэн нь тус философийн метафизик агуулга болдог. Учир шалтгааны онолын хамгийн гол асуулт нь “үр дагавар нь материаллаг шалтгаанаасаа өмнө оршдог уу?” гэсэн асуулт юм.

Саткаръя-вада үзэхдээ үр дагавар бол шинээр үүссэн зүйл биш, харин материаллаг шалтгаандаа аль хэдийн агуулагдаж байсан гэж үздэг. Эндээс “үр дагавар нь бодит өөрчлөлт үү? эсвэл, шалтгааныхаа үл харагдах байдал юм уу?”⁸⁷ гэсэн асуулт үүсч байна. Санкхъя үзэхдээ бүх материаллаг үр дагавар нь пракритигийн өөрчлөлт гэж үздэг. Юмс пракритигээс үүсч эргээд түүндээ задардаг байна. Тэнд шинэ үүсэл, эсвэл устал гэж хэзээ ч үгүй ажээ. Ямар нэг зүйл бий болно гэдэг нь өөрчлөлт, хөгжил харин устал гэдэг нь задрал, нэгдэл ажээ. Тэд өөрсдийн онолоо батлахын тулд дараах гаргалгааг хийсэн байна. Үүнд:

1. Асадакаранат, хэрэв үр дагавар шалтгаанаасаа өмнө оршдоггүйсэн бол энэ нь туулайн эвэр, тэнгэрийн цэцэг гэх мэт хэзээ ч байдаггүй тийм объектийн оршихуйн тухай асуудал болж хувирна.
2. Упадаграханат, үр дагавар бол материаллаг шалтгааны илрэл юм. Учир нь үр дагавар шалтгаантайгаа зайлшгүй холбоонд оршдог.
3. Сарвасамбабхават; юмс юмсаас бий болохгүй. Энэ нь үр дагавар нь өөрчлөлт болж илрэхээсээ өмнө шалтгаандаа агуулагддаг гэсэн үг юм.
4. Шактасъя-шакъя-каранат; зөвхөн хангалттай шалтгаан л өөрийн чадавхиар юмсыг бүтээж, өөрөөсөө төрүүлж чадна. Үр дагавар нь шалтгаандаа бололцоо байдлаар агуулагдаж байдаг. Ямар нэг юм бүтээгдсэн эсвэл, ямар нэг юм байна гэдэг бол бололцоо нь бодит байдал болсон гэсэн үг юм. Хэрэв тиймгүйсэн бол уснаас тараг гаргаж, элсэн ширхэгээс тос гаргаж болох биз гэдэг.
5. Каранабхават; үр дагавар бол материаллаг шалтгааныхаа мөн чанар бөгөөд үүнтэйгээ адил төстэй байна. Шалтгаан, үр дагавар бол нэг үйл явцын дотоод гадаад үе шатууд юм. Хувцас утсан дотроо, тос тосны үрэн дотроо, тараг сүүн дотроо агуулагдана гэсэн үг. Иймээс үр дагавар бол өөрийн материал шалтгаандаа байдаг ажээ⁸⁸.

⁸⁷Ch. Sharma Critical survey of Indian philosophy. Delhi, 2000, p. 151

⁸⁸Ch. Sharma. A critical survey of Indian philosophy. Delhi, 2000, p.153

Тэд бас өөр нэгэн жишээ гаргахдаа, хэрэв үр дагавар нь материаллаг шалтгаандаа агуулагддаггүй бол үр дагавар бий болсон гэж хэлэх боломжгүй гэжээ. Энэ тайлбараас нь харвал ямар нэг зүйл үүснэ гэдэг нь хуучин юмтайгаа буюу шалтгаантайгаа адил, түүнээсээ уламжилсан шинж чанартай байх ажээ. Өөрөөр хэлбэл, шалтгаанаасаа үл хамаарах тийм шинэ зүйл бий болох боломжгүй юм. Иймд саткаръя-вада онолын гол баримтлал бол шалтгаацал бол зайлшгүй харилцаа бөгөөд тэрхүү харилцаа нь өөр хоорондоо холбоотой ямарваа хоёр юмны хооронд байдаг зүйл. Хэрэв үр дагаврыг абсолют үл оршихуй гэж үзвэл шалтгаан хийгээд үр дагаврын хооронд ямар харилцаа үүсэх вэ гэсэн асуултад хариулт олдох боломжгүй ажээ.

Саткаръя-вада онол цаашид хоёр өөр сургаалаар хөгжсөн байна. Энэ нь паринама-вада буюу шалтгаан нь үр дагаврыг бий болгох үйл явц нь бодитой өөрчлөлт гэж үздэг үзэл. Бид энэ тал дээр шавар, ваар хоёрын жишээг дурдаж болох юм. Харин адвайта веданта философи Шанкарын номлолоос үргэлжлүүлэн хөгжүүлэхдээ шалтгаан үр дагавар болон хувирах нь зөвхөн харагдах байдлын шинжтэй гэж үзжээ. Энэ санаа нь веданта философийн гол агуулга болох бодит брахман ба бодит бус материаллаг ертөнцийн талаарх үзэлд нь тусгагдсан байдаг. Эндээс харвал санкхъя, веданта хоёул саткаръя-вадаг хүлээн зөвшөөрдөг бөгөөд тайлбарын хувьд өөр байна. Санкхъя үр дагавар нь бодитой бөгөөд шалтгаан дотроо агуулагдаж байдаг гэж үзэхэд веданта үр дагавар хэдийгээр шалтгаанаас үүсэх ч шалтгаан нь бодитой, үр дагавар нь бодит бус хэмээн ялгаатайгаар тодорхойлжээ. Гэхдээ саткаръя-вада шалтгаан үр дагавар хоёр дараалсан биш нэгэн зэрэг бий болдог гэдэг.

Асаткаръя-вада буюу үр дагавар нь шалтгаандаа агуулагддаггүй гэдэг онолыг буддизм, вайшешика, ньяя философи чиглэлүүд хөгжүүлжээ. Эдгээр онолын хувьд үр дагавар, шалтгаан өөрийг нь бий болгохоос өмнө орших боломжгүй гэж үздэг. Үр дагавар аль хэдийн шалтгаан дотроо байсан гэж үзвэл “ямар нэг юм шалтгаалсан” эсвэл “бий болсон” гэж хэлэх үндэсгүй юм гэдэг. Мөн яагаад үр дагавар байхын тулд хангалттай шалтгаан зайлшгүй вэ гэдгийг тайлбарлах боломжгүй юм. Хэрэв шавар ваар аль хэдийнэ шавар дотроо агуулагддаг бол ваарчин түүнийг хийх хэрэг юун билээ? Үүнээс гадна үр дагавар материаллаг шалтгаандаа агуулагдсан байдаг бол эдгээрийн харилцаа зайлшгүй бөгөөд ваар, шавар хоёр адил нэртэй байх байсан, мөн эдгээр нь аль алиныхаа үүргийг гүйцэтгэж чадах байсан гэж хэлж болно.⁸⁹ Шалтгаан, үр дагавар гэж ялгаатай нэрлэх шаардлагагүй ажээ. Ингэхээр асаткаръя-вада үзлийг баримтлагсад үр дагавар нь шалтгаандаа агуулагдах боломжгүй гэж үзэхийн сацуу үр дагавар бол шалтгааныхаа дараа нь бий болж байгаа тусдаа зүйл гэж үздэг.

Шалтгаан, үр дагаврын талаарх эдгээр онолын бие биеэсээ ялгагдаж байсан гол зүйл нь:

- 1) Шалтгаан болон үр дагавар нь хоёул бодитой эсэх тухай, эсвэл эдгээрийн аль нэг нь бодитой тухай, мөн үл оршдог болон бодитой оршдог тухай юм.
- 2) Хэрэв эдгээр нь бодитой бол энэ нь адил утгаар уу, ялгаатай утгаар уу, цаашилбал шалтгаан ба үр дагаврын холбоонд хугацааны зааг байдаг эсэх, үр дагавар нь шалтгаанаасаа уламжлагдах чанартай буюу түүний үргэлжлэл эсвэл нэгэн зэрэг бийболдог эсэх зэрэг асуултууд урган гардаг.

---

⁸⁹S.Chatterjee, D.Datta. An Introduction to Indian philosophy. Calcutta, 1994, p. 255

Эхний асуултад хариулт өгөхөд санхъя, йога болон ньяя, вайшешика философи үзэл шалтгаан үр дагавар хоёул бодитой хэмээсэн байна. Харин адвайта веданта, мадхъямака чиглэл нь үр дагаврыг бодит гэж үздэггүй хэдий ч тайлбарууд нь эсрэг тэсрэг байдаг. Адвайта веданта шалтгаан бол бодитой харин үр дагавар нь бодит байдлын харагдах байдал, дүр төдий гэж үздэг. Мадхъямака философи (буддизмын учир шалтгааны онол гол төлөв мадхъямака философид бий) шалтгаан бол бодитой бус, үл оршихуй гээд үр дагаварыг бодит оршихуй хэмээн үздэг ажээ.

Харин удаах асуултад холбогдуулахад санхъя, йога үзэхдээ үр дагавар бол өөрчлөлт буюу шалтгааны хэлбэр хэмээн шалтгаан бол бодитой, анхдагч харин үр дагавар бол бодитой байхын сацуу хоёрдогч шинжтэй гэв. Ийнхүү тайлбарласан байдлыг бид дээрхи асуудлыг субстанц модусын харилцаанд авч үзсэн гэж болох юм. Харин ньяя, вайшешика нар шалтгаан, үр дагаврыг субстанц модусын харилцаанд бус, харин үр дагавар бол шинээр үүссэн зүйл гэж үздэг. Ингэж үзсэнээрээ тэд шалтгаан үр дагаврыг нэг зүйл гэж тэд хоёрын ялгааг төдийлэн дурдаагүй байна.

Иймээс эдгээр чиглэл аль аль нь шалтгаан үр дагаврыг бодитой хэмээн үздэг юм. Адвайта веданта, мадхъямака философи чиглэлүүдийн шалтгаан үр дагаврын абсолют ба харьцангуйн талаарх санаа төдийлэн тодорхойгүй юм. Адвайта веданта философийн үүднээс харахад шалтгаан нь абсолют бодит зүйл, харин үр дагавар нь харьцангуй буюу прагматик, эмпирик утгаар бодитой ажээ. Тодруулж хэлбэл, брахман нь бүгдийн эх шалтгаан бөгөөд бусад зүйлс тэдгээрийн үр дагавар байдаг. Мадхъямака нөгөөтэйгүүр үр дагаврын бодитой байх нь харьцангуй, туйлын гэж зүйл ер үгүй бодит байдал ба оршихуй нь бүхний шалтгаан болдог зүйл ажээ.

Адвайта веданта философи брахманыг цор ганц туйлын бодит байдал хэмээн тайлбарлахдаа үр дагаврыг түүний өөрчлөлт хувирал гэж үздэг ч тэдгээр хувирал өөрчлөлтүүд нь хуурамч юм хэмээжээ. Ингэхээр өмнө нь тайлбарлаж байсанчлан хэдийгээр эмпирик утгаар үр дагавар нь бодитой гэдэг авч цорын ганц бодит байдал бол брахман юм гэсэн тайлбартаа тэд хатуу зогсдог. Ингэхээр тэдний үзлээр бол үр дагавар харьцангуй шинжтэй байна.

Ерөнхийдөө буддистууд, ялангуяа мадхъямака чиглэл атма-вада буюу субстанцын тухай онолын оронд мөнх бусын тухай онолыг гарган ирдэг⁹⁰. Өөрөөр хэлбэл энэ нь шалтгаан үр дагаварын харилцааг субстанц, модусын харилцаагаар тодорхойлж болохгүй гэсэн үг юм. Мадхъямака сургуулийнхан атма-вада хэмээх онолын эсрэг үзэл буюу үр дагавар бол түр зуурын шинжтэй шалтгааны улмаас бий болж байгаа шинэ зүйл гэсэн үзлийг гаргаж ирсэн бөгөөд түүнийг ксаника-вада (агшин агшинд өөрчлөгдөх тухай сургаал) хэмээн нэрлэх болжээ. Шалтгаан ба үр дагаврын харилцаа нь урьдач нөхцөл, түүний үр дагавраар тодорхойлогдох юм. Энэ нь улмаар шалтгаан үр дагаврын хооронд хугацааны зааг байдаг эсэх асуултад хүргэдэг. Буддизм энэ асуултад хариулахдаа, субстанц нь түр зуурын буюу агшинд өөрчлөгдөх шинжтэй байдаг учир цаг хугацаа бодитой гэсэн санааг няцааж байна. Гэхдээ тэд субстанц гэж үзэлгүйгээр шунья буюу хоосон гэсэн ойлголтыг хэрэглэснийг дурьдах нь зүйтэй.

---

⁹⁰Буддизмын философи дахь метафизик агуулга бол энэхүү агшин, агшинд өөрчлөгдөхүйн тухай сургаал буюу мөнх бусын тухай онол юм. Уг онол ёсоор энэ ертөнцөд мөнх юм гэж ер үгүй бөгөөд нэгэнт бий болсон юм дараагийн агшинд устаж үгүй болно, устаж үгүй болсны дараа дахин шинээр юмс бий болно. Ингэхээр мөнх, тогтвортой зүйл нэгээхэн ч үгүй гэдэг. Энэ санаа бол эртний грекийн философич Гераклитийн “бүх юмс хувьсан өөрчлөгддөг” гэсэн философитой адил юм. Эдгээр философийн онолыг метафизикт хамааруулна.

Мадхьямака философийн үзэл дэх шалтгаан үр дагаврын холбоо агшин зуурын шинжтэй байдаг тухай санаа нь тэдний философийн үзлийн гол байр суурь юм. Буддизмын сургаал дахь шүтэн барилдахуйн онол бол энэ шалтгаан үр дагаврын талаарх сонгодог жишээ юм. Шүтэн барилдахуйн сургаалаар бол аливаа зүйл ямагт шалтгаантай байдаг бөгөөд шалтгаангүйгээр үүсэх ямар ч зүйл байхгүй ажээ. Бүх юмс цувирч, өөрчлөгдөж, шинээр бий болж, бас устаж байдаг учир энэ ертөнцөд мөнх зүйл байхгүй гэж үзэж байгаа нь шалтгаан үр дагаврын холбоог авч үзэх зайлшгүй нөхцлийг бий болгож байна.

Энэтхэгийн философийн эдгээр сургууль нь шалтгаан бол уг юм өөрөө биш, харин үр дагавар гэдэг өөр зүйл холбогдож байгаа юм гэж үздэггүй учир энэ мэт олон тайлбар гарч ирж байна. Мөн шалтгаан бол харьцангуй гэсэн утгатай бөгөөд үүнийг абсолют субстанцын тухай ойлголтоор илэрхийлж болохгүй юм. Тэгвэл санкхья, веданта зэрэг сургууль нь үр дагаврыг модустай, шалтгааныг субстанцтай адилтгаж үзсэн нь илэрхий байна. Үүнтэй төсөөтэй санааг бид тухайлбал өрнө дахины философич Спинозагийн сургаалаас харж болох билээ. Эдгээр ялгаатай үзэл баримтлалыг судалж байх явцад шалтгаан үр дагаврын холбооны асуудал нь яваандаа метафизикээс логикийн асуудалд шилжин орж байна. Энэ учир шалтгааны онолыг өрнөдийн философич Кантын синтетик априори бодомжийн хүрээнд тайлбарлах нь зохистой юм.

Учир шалтгааны онол бол энэхүү өгүүлэлд дурьдагдсан байдлаар зөвхөн метафизикийн асуудлыг хөндсөн авч цаашид судлан авч үзвэл танин мэдэхүй, логикийн хүрээнд өргөн агуулгыг багтаасан байдаг. Энэ нь ньяя, вайшешика, чарвака зэрэг философи сургуулиудын үзэл санаанд илэрдэг бөгөөд бие даасан сэдвийн хүрээнд авч үзэх нь зохистой гэж үзлээ. Учир шалтгааны онол хэдий олон янзаар тайлбарлагдаж байгаа боловч эцсийн дүндээ танин мэдэхүй, онтологийн олон асуудлыг шийдвэрлэх ач холбогдолтой байв.

Abstract

Theory of causation occupies important position in the every metaphysical theory. In this article I tried to elaborate chief features of causation theories in Indian traditional philosophy. On one hand Samkhya theory of causation holds that effect really exists beforehand in its cause on the other hand effect is totally new beginning not as latent to cause according to other theories such as Buddhism. Above considerations bring us to an important aspect of different views of causation and its contrast to one another. Therefore we must still consider and deal with the reality as it appears – in all its details of variety, change in terms of causality.

Ном зүй

1. Ch.Sharma. A critical survey of Indian philosophy, Delhi, 2000
2. M.Hiriyanna. Outlines of Indian philosophy Delhi-, 1994
3. P.NagarajaRao. Fundamentals of Indian philosophy.NewDelhi,
4. S. Dasgupta.A History of Indian philosophy Volume I, Delhi-, 1992
5. Modern UGC NET\SLET Philosophy, New Delhi-, 2004
6. S.Chatterjee, Datta. An Introduction to Indian philosophy. Calcutta,1994
7. <http://www.hss.iitb.ac.in/courses/hs467/sankhya.html>
8. http://www.thelogician.net/6_reflect/6_Book_3/6c_chapter_11.htm
9. <http://ccbs.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-PHIL/ew26935.htm>